

ACSÁDY JUDIT

ALTERNATÍV SZOCIOLÓGIA

Kapitány Ágnes – Kapitány Gábor:
Alternatív életstratégiák
Typotex 2014.

„Never doubt that a small group of thoughtful committed citizens can change the world. Indeed, it is the only thing that ever has.”
(Margaret Mead)

A szociológia önálló tudománnyá válásának kezdete óta hordozza a társadalom megismerésének igénye mellett a társadalomjobbító szándékot. A kétfajta irányultság nem feltétlenül békíthető ki egymással, a tiszta tudományosság, az elemzés, értelmezés, modellalkotás önmagáért való művelése mellett lándzsát törők akár értetlenül is állhatnak a társadalom aktuális problémáinak megoldására való törekvés motiválta kutatási témaválasztások előtt. Koronként, szociológiai iskolánként eltérő a két megközelítés jelenléte, érvényessége. A legutóbbi nagyobb, aktivista jellegű, egyenlőtlenségek megszüntetésére irányuló és a korábban hallgatásban maradó társadalmi csoportoknak hangot adni kívánó szociológia a legendás hatvanas és hetvenes évek zajos amerikai campusainak és a nyugati egyetemek forrongó hangulatának lecsendesedésével a '90-es évekbe újra háttérbe szorult. Ez a váltás, a szociológia szigorúbban értelmezett szakmaiságra törekvése és egyre inkább a természettudományos diszciplínák jellegzetességeihez, szabályaihoz való alkalmazkodáskényszere akár tudományágunk egyik válságjelenségeként is értelmezhető (Szelényi, 2015).

A hazai szociológia megalakulásakor, a századelőn – akár folyóiratának, a Huszadik Századnak publikációit illetve a Társadalomtudományi Társaság tevékenységét tekintve – egyértelmű a jellegzetes szociológusi elkötelezettség a társadalmi kérdések megoldására tett erőfeszítések mellett. A szociológusok az akkor még nem létező intézményesült szociológiai képzés híján a legkülönbözőbb területekről verbuválódtak (közgazdaságtan, jogtudomány, filozófia, bölcsészet, stb.). Témáik között szerepeltek többek között akár a választójogi reform, a társadalmi egyenlőtlenségek, szociális intézmények létrehozása, rossz, egészségtelen munkakörülmények javítása, a kizsákmányolás, a hatalommal visszaélés formái, a szegénység, a társadalmi konfliktusok, és sok más egyéb, a társadalmi lét gondjait feltárni és orvosolni kívánó felvetés. Bár jelenleg is vannak aktivista szociológusok, a hazai szociológia fősodrában inkább a jellegzetesen kívülálló, be nem avatkozó, a tiszta tudományosság

kritériumait követni kívánó irányzat foglal helyet. Külön figyelmet érdemel tehát egy új kötet, amely példája lehet az ehhez a fősodorhoz képest eltérő értékeket és kutatói attitűdöt felmutató, elkötelezett, beavatkozó, alternatív szociológiának. Ugyanis Kapitány Ágnes és Kapitány Gábor *Alternatív életstratégiák* című munkája több, mint interjúkat elemző tanulmánykötet, megjelenésének jelentősége túlmutat egy tudományos munka megjelenésén.

A szerzőpáros rendkívül gazdag és sokoldalú életművében már voltak előzményei az *Alternatív életstratégiáknak*. Elsősorban *A szellemi termelési mód* című kötet (Kapitány–Kapitány 2013). Ebben a szerzők megállapítják, hogy a korábban uralkodó termelési mód hanyatló fázisában van, vagyis a tőkés termelési módot – amely a kapitalizmus legitimációját alkotta – felválthatja egy újabb, a mostani ellentmondásokra választ adó, szellemi termelési mód. Ennek eredményeképpen a jelenlegi hanyatlás okának nevezhető termelési mód megváltozásaképpen a versenyen alapuló, a tőke érdekei köré szervezett társadalmat felválthatja egy új alapokra szerveződő viszonyrendszer, amelyet nem a haszonelv irányít.

A jelenlegi hanyatlás számos jele közül kiemelik az egyéni életek kilátástalanságát, amely összefügg a rendszer pozitív jövőképeinek hiányával, amely a technikai fejlődésen kívül nem tud más vonzó képet felvázolni. Az *Alternatív életstratégiák* kötet épp a világméretű, makro- és mikroszintű válságjelenségek számbavétele köré szerveződik, és alternatív válaszlehetőségeket mutat fel a kötet alapjául szolgáló kutatás során megszólaltatott interjúalanyok segítségével.

A diagnózis tehát, amelyet a szerzők adnak korunk késő modern társadalmáról és a globális folyamatokról, valamint ahogy az általuk megszólaltatott interjúalanyok látják saját társadalmi környezetüket, illetve az emberi kapcsolatok alakulását egybecseng. Ezek szerint egy olyan válság idejét éljük, amelynek elemzése és potenciális megoldási lehetőségei egyaránt rendszerszintű alapkérdéseket vetnek fel. Korunk fejlett világának mozgóelvei, stratégiái, értékei gyakorlatilag a haszonelvű piac, és az egyéni érdekérvényesítés alakította társadalmi környezethez való legtökéletesebb alkalmazkodást szolgálják. A mainstream életstratégiák tehát a piac, a verseny, a siker, az individualizmus, a haszonelvűség, a pénz, a hedonizmus és a materializmus elveire alkalmazkodnak. Így a sikeres integráció kulcsa az ezeknek az elveknek, minőségeknek való legtökéletesebb megfelelés.

Az adott elvek mentén szerveződő világ azonban az összeomlás szélén van – legalábbis azok szerint az elemzések és társadalmi aktorok szerint, akik nevesítik a válságnak egyrészt az egyének értékeiben, életvitelében, egymáshoz fűződő kapcsolataiban, és az ember tágabb társadalmi és természeti környezetében tapasztalható negatív jelenségeit. Ezek többek között az alábbiak:

- a természeti erőforrások végletes, visszafordíthatatlan kiaknázása,
- a javak egyenlőtlen elosztásából fakadó feszültségek,
- a társadalmi kohézió csökkenése,
- a szolidáris közösségek leépülése (idézzve az egyik interjúból: „társadalmunk szívesebben diszkriminál, mint-hogy részt vállaljon a kirekesztettek sorsából”),
- a kultúra gyengülése,
- az identitások meggyengülése, dezorientáció, amely növeli az egyének manipulálhatóságnak való kitettséget.

„Könyvünk olyan emberek példáját mutatja be, akik (...) választ keresnek ezekre a kérdésekre” – jelentik ki a szerzők, vagyis azokat az egyéneket szólaltatják meg, akiknek a gondolkodásmódja, értékválasztásai, erőfeszítései nem a mainstreamnek megfelelni akaró alkalmazkodásból erednek, vagyis nem haszonelvűsége, pénz és piacorientáltságra, egyéni érdekérvényesítésre, anyagi sikerre, gazdasági teljesítményre, vagy mások legyőzésére irányulnak. Mindezek tehát alternatívaként segíthetik új adaptív életstratégiák elterjedését, és hozzájárulhatnak a válság jelenségeire adott újszerű válaszokhoz. Idézet a könyvből: „minél többféle életstratégia van jelen egy társadalomban, annál nagyobb az esélye a környezeti kihívásokhoz való alkalmazkodásnak.” (9) Ezek az új stratégiák a szerzőpáros szerint a szellemi termelési mód megjelenései lehetnek.

A kötet alapjául szolgáló kutatás során a Kapitány szerzőpáros munkatársai olyan embereket szólaltattak meg, akik egyéni pályájukban, értékeikben a keresett alternatívát képviselték. Az adatfelvétel 2007–2011 között zajlott. A MOME és a Bálint György Újságíró Akadémia hallgatói vették fel az interjúkat. A kiválasztás szempontja vállaltan szubjektív volt: a hallgatókat ugyanis arra kérték, hogy olyan interjúalanyokat keressenek meg, akik a mainstreamhez képest alternatív gondolkodásmódot, életstratégiát keresnek és valósítanak meg. A kiválasztás tehát a hallgatók értékítéletén nyugszik. Az elemzés végül 228 interjú alapján készült.

Társadalmi jelentősége, hatása, „hasznossága” ezeknek az egyéni alternatív életstratégiáknak azonban csak akkor van, ha jelenlétüket tudatosítani lehet, ha mód van a domináns diskurzusok közé az alternatívát beemelni, vagyis nyílik egy olyan alternatív tér a nyilvánosságban, ahol megjelenhetnek, így nem maradnak a társadalom margóján, és áttörik az izoláltságot, az elszigeteltséget. Jelentőségük tehát elenyészik akkor, ha ezek az életstratégiák és értékek nem jelennek meg a szélesebb nyilvánosság előtt, vagyis mindaz, amit képviselnek, rejtett érték marad. Kapitány Ágnes és Gábor bevezetőjükben ezt a jelenséget a „hallgatás spiráljának” nevezik, a Noelle–Neumann szerzőpárosra hivatkozva. A kötetnek már önmagában véve is elévülhetetlen érdeme, hogy hozzájárul ahhoz, hogy az alternatív életstratégiák ismertté váljanak és ne süllyedjenek feledésbe.

Az elemzés során számbavették a „közös vonásokat” az interjúalanyokban. Ezek egyik legfontosabbika, hogy a megkérdezettek egyformán problematikusnak élik meg korunkat, és saját hivatásuk, elköteleződésük, életformájuk egyfajta válasz keresése a kor problémáira. Természetesen eltérések fedezhetőek fel abban, milyen negatív jelenségeket nevesítenek az interjúalanyok. Felmerül azonban a kérdés, hogy a lakosság „konform,” a mainstreamhez alkalmazkodó többsége vajon milyen problémátérképet rajzolna fel, vajon hasonló problémákat nevesítene-e egy megkeresés alkalmával? (Ez természetesen csak egy másik, esetleg más módszerű kutatás témája lehetne.)

A leggyakrabban felmerülő társadalmi probléma-tematikák kirajzolnak tehát egy problémátérképet. Ez elsősorban az alábbiakat érinti: egyenlőtlenségek, elnyomás, a fogyasztói társadalom által generált problémák (pazarlás, túlfogyasztás, környezetszennyezés, erőforrások felélése), emberi magatartásformák, interperszonális kapcsolatok, domináns értékek a korban, átfogó célokhoz, közösségi értékekhez való kapcsolódás hiánya, igénytelenség, megosztottság, széthúzás. Továbbá felmerülnek rendszerszintű problémák is az interjúkban: túlnépesedés, az urbanizáció hatása, stb.

Jellegzetes különbségek tapasztalhatóak ezek értelmezésében és az ezekre adott, egyéni életstratégiákban manifesztálódó válaszokban. A megkérdezettek társadalmi pozíciója, a mainstreamtől való távolsága,

valamint életmódjuk alternatív jellege szintén eltérő mértékű volt. A szerzők a tipizálás helyett modellvariációkat definiálnak ezek alapján, és megállapítják, hogy a modellek különbözőségeit jellegzetesen meghatározza az életkor, a nem és a választott foglalkozás, hivatás. Továbbá nagy jelentősége van az egyéni szocializációs mintáknak és annak, ahogyan, amikor az adott illető „vált”, tehát kialakítja a maga alternatív viszonyulását ezekhez a szocializációs hatásokhoz. Az interjúalanyok között felfedezhetők jellegzetes foglalkozások, hivatások: művész, segítő foglalkozású, gyógyító, értelmiségi, köztük tanár, pszichológus, gyógyszerész, orvos, jógaoktató, gyógypedagógus. Emellett megtalálhatóak a városi civilizációból kivonultan élők, tudatosan életmódot váltó gazdálkodók, de találunk az interjúalanyok között alapítványokat igazgató menedzsereket, egyesületek vezetőit és társadalmi aktivistákat is. A mintában azonban nem jelennek meg politikusok, a média emberei, vagy jellegzetes módon a tudományos élet vagy a hatalom képviselői sem. Kérdés, vajon ezeknek a területeknek a képviselői számára eleve nehezebben lenne megvalósítható alternatív életstratégia?

Az interjúalanyok körében megállapíthatóak voltak jellegzetes, közös értékek, elvek, motivációk. Megjelent elsősorban annak az igénye, hogy értsék, elemezzék, értelmezzék az őket körülvevő világot, társadalmi környezetet. Jellemző volt a megszólalókra a másokért (a közösségért, a tárgyi és természeti környezet, a világ állapotáért) érzett felelősségérzet. Döntéseikben igyekeztek mások szempontjaira is tekintettel lenni. Az alternatív életstratégiák itt megszólaló képviselői gyakran különlegesen érzékeny és tudatos kapcsolatot építettek ki a hagyománnyal, a tradícióval, amellyel kreatív, reflexív viszonyban vannak. Továbbá jellemzi az interjúalanyokat az autonóm egyéni világ és a David Riesman *Magányos tömeg* című művében (Riesman 1968) megfogalmazott tipológia nyomán a „belsőleg vezérelt” karakter típus. Riesman a konformitás módját gyakran a társadalmi karakter szinonimájaként használja, de felhívja a figyelmet, arra, hogy a társadalmi karakter tágabb fogalom, magában hordozza az alkotó tevékenység módját is.

Párhuzamot fedezhetünk fel a Kapitány szerzőpáros interjúalanyai – mint fiktív csoport – és a Paul H. Ray és felesége, Sherryl Anderson szociológusok által kulturális kreatívnak definiált csoport között (Ray–Anderson 2000). A szerzőpáros elsősorban a kultúra evolúciójával foglalkozik. Megállapításuk szerint (amelyet 13 év életmód- és értékszociológiai kutatásai, többek között egy kérdőíves felmérés eredményei alapján fogalmaztak meg) az Egyesült Államokban egyre több olyan ember van, aki egyfajta új kultúrát teremt meg, bár nem feltétlenül tudatosan. A „*cultural creatives*-ként” jellemzett emberek életmódja tehát egyfajta ellenszert képviselhet a cinizmussal, a korunkra jellemző félelmekkel, szorongással és fatalizmussal szemben. Ray és Anderson szerint, ha ezek a sokszor optimista, altruista alternatívok vállalkoznának arra, hogy értékeikről beszéljenek a nyilvánosság előtt, akkor többet tehetnének azért, hogy alakítsák korunk életvitelét. Újfajta kultúra kialakulásához járulhatnának hozzá. Mint társadalmi csoport azonban nem jelennek meg, nincsenek egymással kapcsolatban, nem fűzi össze őket egyfajta mi-tudat, nem ismerik fel annak jelentőségét, milyen erőt képviselhetnének együtt a nyilvánosság előtt.

Kapitány Ágnes és Kapitány Gábor munkája nyomán az alternatív életstratégiák mentén élő, alternatív értékeket képviselő egyének példája ismertebb lesz a szélesebb nyilvánosság előtt. A szerzők munkásságának korábbi állomásaiban manifesztálódó értékek, a kutatási témaválasztás, és a kutatás eredményeinek itt megválasztott módjai őket magukat is (a szakmában nehezen megvalósítható) alternatív életstratégia képviselőivé

teszik – így járulva hozzá ahhoz, hogy a válság jelenségeire nagyobb eséllyel találjanak megoldást az egyének, a közösségek, a társadalmak.

HIVATKOZÁSOK

Kapitány Á. – Kapitány G. (2013) *A „szellemi termelés mód”*. Budapest: Kossuth Kiadó.

Ray, P. H. – Anderson, Sh. R. (2000) *The Cultural Creatives: How 50 Million People Are Changing the World*. New York: Harmony Books.

Ray, P. H. – Anderson, Sh. R. (2009) *Kulturális kreatívok. Akik képesek megváltoztatni a jövőt*. Budapest: Pilis-Print Kiadó.

Riesman, D. (1968) *A magányos tömeg*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Kiadó.

Szelényi I. (2015) *The triple crisis of sociology*. <http://contexts.org/blog/the-triple-crisis-of-sociology/> April 20, 2015.